

R. VÁRKONYI ÁGNES

A Habsburg-abszolutizmus a XVII. század második felében és Magyarország*

A XVII. század második fele és a századforduló a Habsburg-birodalom és Magyarország történeti fejlődésében egyaránt döntő jelentőségű időszak. Ezalatt a fél évszázad alatt a Habsburg-állam kiemelkedik abból a politikai elszigeteltségből, amelybe a westfaliai béke következtében került, sikereit a török kiűzése és diplomáciai súlyának megnövekedése jelzi és most rajzolódnak ki XVIII. századi fejlődésének politikai, gazdasági, területi keretei is. Magyarország ugyanekkor megszabadul a másfélévszázados török igtától és most alakulnak ki azok a feltételek és körülmények, amelyek helyét, fejlődési lehetőségeit a Habsburg-állam keretei közt további másfél évszázadra megszabják. Ezt a sokrétű folyamatot az uralkodó és az alattvalók szünni nem akaró ellentéteinek kirobbanásai, a Habsburg-államhatalom és Magyarország uralkodó osztályának és alávetett társadalmi rétegeinek heves és véres összecsapásai kísérik, tartóztatják vagy viszik előbbre.

Indokolt tehát, hogy ez a további fejlődés szempontjából annyira fontos időszak az osztrák és a magyar történetírásnak egyaránt a középpontjában volt. A feudális-dinasztikus szemlélet alapján álló Habsburg udvari történetírás e korszak minden eseményét Lipót személyével indokolja, és a nagy uralkodó Istentől kapott hatalmára vezeti vissza. A polgári történetírás korai irányzatai a nacionalista törekvések jegyében vizsgálták e félévszázad történetét. Az abszolutista államhatalmi formát mindkét részről közjogi jegyek alapján vélték felismerhetőnek. A magyar történetírás az abszolutizmus megjelenését 1671-hez kötötte és tartalmát lényegében a magyar nemzeti — valóságban rendi — kormányzat megsemmisítésében látta (Horváth M., Szalay, Thaly, Szilágyi, Angyal D.). Az osztrák történetírás viszont az osztrák birodalom létrejöttét, a nemzeti birodalmi eszme megszületését vélte fölfedezni Lipót uralkodásában (Biedermann, Ono Klopp, Wolf, Redlich). A polgári történetírás szemléleti és tematikai differenciálódásával a közigazgatási, államkormányzati intézmények, a gazdasági és pénzügyi, kulturális és eszmetörténeti kérdések vizsgálata, erre a korra vonatkozóan is, az adatok és tények hallatlan gazdagságát hozta felszínre. De mert a hallatlanul gazdag és színes tényanyagot nem a gazdasági-társadalmi fejlődés összefüggéseiben, hanem egymástól elszigetelten vizsgálta, adós maradt azoknak a társadalmi rugóknak a felfedésével, amelyek a Habsburg-birodalom és Magyarország XVIII. századi történetének alakulására elhatározó befolyással voltak (Srbik, Mensi, Theodor Mayer, Takács S., Károlyi Á., Szekfü Gy.). A lipóti abszo-

* Az abszolutizmus kérdéseiről 1961 dec.—1962 jan.-ban rendezett vitaülésen elhangzott előadás.

lutizmust e munkák általában úgy fogták fel, mint a birodalom hatalmas közigazgatási apparátusának ekkor kiépülő rendszerét, vagy külföldi eszmeáramlatok szellemi lecsapódásának eredményét, esetleg az uralkodó érzelmi közönyössége és a tanácsosok ambíciói következtében létrejött politikai államrendszert láttak benne. Újabban a történettudomány rendkívül nagy figyelemmel fordul az abszolútizmus elvi kérdései felé: az államszervezet kialakítása, az abszolút uralkodó társadalom- és gazdaságpolitikája s az abszolútizmus idején kialakult ideológia, politikai gondolkodás és művészeti stílus mind élénk vizsgálódás tárgya, sőt a polgári és a marxista történeti irodalomban e kérdések körül heves és termékeny vita alakult ki. De különböző nézetek párbaja folyik a polgári irodalomban belül is olyan fontos és az abszolútizmus gazdaságpolitikáját gyökereiben érintő kérdéstről, mint pl. a merkantilizmus. A Habsburg-abszolútizmus kérdései e vitáknak legfeljebb a perifériáján tűnnek fel, jelezve ezzel azt is, hogy a XVII. századvég lipóti abszolútizmusa még alapos történeti elemzésre váró kérdés s a klasszikus abszolútizmus korszakának semmiképpen sem tekinthető. Ám az utóbbi 15 év történeti irodalma beható kutatásokat végzett a Habsburg-abszolútizmus államszervezetének, nyugati kapcsolatainak és kelet-európai hatalma kiépülésének tisztázására. A lipóti abszolútizmus és a merkantil gazdasági rendszer kapcsolatának föltárásában sok részletkérdést tisztázott és egyre határozottabban a tereziánus korszak előtörténetének tekinti ezt az időszakot. Az abszolútizmus és a magyar rendek összecsapását viszont csupán nagy általánosságban a szokás és nyelv különbözőségére vezeti vissza (O. Brunner, W. Treue, W. Hubatsch, F. Hartung, Sir Ch. Petrie, H. Hassinger, A. Ernstberger).

A marxista történetírás az abszolútizmust a feudális társadalmi rend legmagasabb államszervezeti formájának tekinti és hangsúlyozza, hogy történeti szerepét csak a feudalizmus osztályviszonyainak széleskörű elemzése során, azzal összefüggésben lehet megnyugtatóan tisztázni. Éppen ezért a Habsburg-abszolútizmus kutatásánál különösen célravezető, ha fejlődésének itt jelzett szakaszát magyarországi politikájával, Magyarország gazdasági és társadalmi kérdéseivel vetjük össze. Ez annál indokoltabb, mert a rendi törekvések és a központi hatalom összecsapása, amely az abszolútizmus kifejlődésére annyira jellemző — itt a leghevesebb. Magyarország területe hosszú ideig a Habsburg-állam legjelentősebb hadieseményeinek színtere. Ezenkívül pedig hazánk történetének ebben az időszakában az abszolútizmus általános gazdasági és társadalmi jellegzetességei — most nem részletezhető körülmények következtében — teljes ellentmondásosságukban mutatkoznak meg. Túlzás nélkül állíthatjuk tehát, hogy amennyire egyoldalú lenne Magyarország történetét a Habsburg-állam nagy összefüggéseiből kiszakítva vizsgálni, ugyanúgy Magyarország nélkül a Habsburg-abszolútizmusról is csak hiányos kép rajzolható.

A Habsburgok államszervezetével foglalkozó legújabb magyar történeti irodalom megállapítása szerint (Makkai L.) a XVII. század elejére a Habsburgok kiheverték azt a krízist, amelyet eddigi hitelezőiknek, a dél-német tőkéseknek összeomlása jelentett. Az osztrák főúri és polgári vállalkozók jelentkezésével megindult az abszolút állam belső finansziális alapjainak kialakulási folyamata. Ez a folyamat azonban meglehetősen lassú. A XVII. század közepén még nem számolhatunk olyan számottevő belső tőkés réteggel, amely szilárd anyagi és társadalmi bázisa lehetne az államfő politikájának. A Lipót trónralépését követő első esztendőkből a császári korona elérése érdekében kénytelen engedményeket tenni a rendek javára. Az udvar vezető arisztokrata köreiből kiélesedő harc, Auersperg, Portia és Lobkowitz küzdelme, vagyis a hivatali nemesség csoportjainak az állami

jövedelmek megszerzéséért folyó harca, ami az abszolutizálódó államban általános jelenség, a Habsburgoknál is évtizedeken át nyomon követhető.

A 60-as évek közepétől azonban különböző (selyem, gyapjú, porcelán, üveg) manufaktúrák alakulnak gyors egymásutánban, az államapparátusban feltűnik a kereskedelmi tanács és hihetetlen gyorsan felszökik a birodalomban a kereskedelmi és ipari tevékenység. Az a kérdés, hogy e mögött milyen társadalmi réteg áll: kik hozzák létre és kiket gyarapít?

A Habsburg-állam 1664-ben igen nagy áldozatokat hoz a vasvári béke gyors megkötése érdekében: lemond nyilvánvaló hadi fölényéről, katonai előnyeiről, vállalja a külpolitikai népszerűtlenséget, számol egyik befolyásos udvari csoportjának ellenállásával és viseli a magyar főurak kártérítésének költségeit. Mindezt azért, hogy kereskedelmi szerződést köthessen a törökkel. Ám azok, akik természetesen ennek leginkább hasznát kellene, hogy vegyék, a bécsi kereskedők romlásuk okozóját látják benne. Megismétlődnek az olyan jellegű tiltakozások, amelyek az 1615-ös szerződés idején éppen az irodalomból már ismert és mostanában sokat idézett Henkel Lázár házában összehívott tanácskozáson hangzottak el, amikor azzal érveltek, hogy a törökkel való közvetlen kereskedelem tönkreteszi a bécsi és a német kereskedőket.

A Habsburg-állammal a 60-as évek közepén meginduló nagyobb szabású kereskedelmi jellegű vállalkozásai elsősorban nem a hazai polgárságra épültek. Ezeket az állam pénzügyi igénye, Joachim Bechernek, az állam első merkantilista teoretikusának tevékenysége és az udvari arisztokrácia anyagi érdekeltsége hozta létre. A XVII. század második felében Franciaország, Anglia és főleg Hollandia példája s az olasz, angol és francia közgazdasági irodalom általánossá tette azt a nézetet, hogy az állam meggazdagodásának legcélravezetőbb módja a kereskedelem. (*Antonio Serra*: Rövid értekezés azokról az okokról, amelyek arany és ezüst bőségét hozhatják létre . . . 1613; *Thomas Mun*: *England's Treasure by Foreign Trade* 1664.) A Hollandiát jól ismerő, példaképnek tekinthető Becher tevékenységétől Lipót államháztartása egyensúlyának helyreállítását remélte, az udvari kamara rohamosan vagyonosodó elnöke, Sinzendorf pedig újabb hatalmas bevételi források megnyitását várta. A kereskedelmi tanács azonban akcióképtelen. A manufaktúrák olasz és francia mesterekkel indulnak meg és csődbe jutnak, az Orientalische Compagnie pedig, amelynek eredeti célja Sinzendorf selyemmanufaktúrájának nyersselyemmel való ellátása lett volna, fegyvert csempész a töröknek, kémtevékenységet folytat, óriási károkat okoz a kincstárnak és tönkreteszi nemcsak a magyar, hanem a bécsi magánkereskedelmet is. Becher a legellentétesebb táborok támadják, s végül maga sem tudja, hogy a türelmetlen Sinzendorf, a Haditanács haragja, a bécsi kereskedők és lerakatvezetők, vagy a klérus támadása elől kell-e Hollandiába menekülnie. Általánosságban hasonló pályát fut be az angliai tapasztalatait hasznosítani igyekvő Schroeder is. A harmadik merkantilista teoretikus, a francia példán induló Philipp Wilhelm Hörnigk a birodalmat már egységes gazdasági területnek fogva fel, Magyarországnak az éléstár szerepét szánta benne, elgondolásai megvalósítására azonban csak a következő század közepén érett meg az idő. A merkantil gazdasági rendszer alapvető követelményét, a védővámrendszer bevezetését pedig Lipót csupán 1702-ben rendeli el.

A Habsburg-államnak a 60–70-es években szembevetendő merkantilista jellegű tevékenysége még nélkülözötte a szélesebb belső gazdasági és társadalmi alapokat. Marx rámutat arra, hogy a merkantil rendszer a forgalmi folyamatok területi jelenségeiből indul ki, és éppen ezért csak a látszatot ragadhatja meg. Nyilván-

való, hogy Lipót abszolutizmusának merkantilizmust hirdető írói Franciaország, Anglia, Hollandia külsőleges példáján indultak el, céljuk az volt, hogy pártfogójukat, megbízóikat vagy az államot gyors és tartós pénzjövedelemhez juttassák. A valóságban azonban, bár minden vállalkozásuk az államhatalom teljes támogatását élvezte, működésük anyagi sikerek helyett nagy pénzügyi megrázkódtatásokat idéztek elő. Az állami támogatás ugyanis rendkívül kétesértékű volt, az adott feltételek mellett formális, amely a gyakorlatban nem segítette, sőt akadályozta a tervek megvalósítását. A helyi közigazgatás, igazságszolgáltatás rendi kereteit a XVII. század végén még nem sikerült szétörni, sőt a centralizált államhatalom helyi szervei is feudalizálódtak. A hadsereg tisztjei feudális kiváltságokkal éltek, vámokat állítottak, elővásárlási jogokkal éltek, kezükben tartották az egész vidék kereskedelmét s földesúrként hatalmaskodtak a jobbágyok felett. Az egész hivatalszervezetben hallatlan rendetlenség uralkodott, sőt teljes anarchia hatalmasodott el a helyi polgári és katonai hivatalokban, amelyek hatásköre az udvari klikkek harci esélyei szerint változott és alakult. Az udvari tanács, haditanács és az udvari kamara vezetői az állami bevételek — hadiszállítások, fiscalis birtokok, vámok, harmincadok, monopóliumok — megszerzéséért folytattak ádáz küzdelmet maguk között, és egymás rendelkezéseit sem vették figyelembe. A hazai áruértékesítő vállalkozásokat, mivel azok nem épülhettek erős tőkével rendelkező hazai polgárságra, az udvari arisztokrácia használta ki és nyergelte meg. Ez az arisztokrácia elnyelte, magába olvasztotta a polgárság egyes feltörekvő tagjait is, sőt nagy számban csapódtak hozzá különböző kalandor elemek.

A török kiverésére meginduló hadjáratok során azonban új lehetőségek nyíltak a birodalom gyenge polgárságának megerősödésére. A kérdés az, hogy az állam segítette-e, segíthette-e ezeknek a lehetőségeknek a kiaknázását oly módon, hogy önmaga is képessé váljék a háborúval és a birodalom terjeszkedésével ráháruló terhek elviselésére. A Habsburg-birodalom első vállalkozója, aki az állam növekvő pénzszükségletének jelentős hányadát fedezi, a török háborúk során válik az egyik udvari csoport pártfogoltjából Lipót államának nélkülözhetetlen hitelezőjévé. Oppenheimer Sámuel, az egész Európát pénzügyleteivel behálózó Kayserlicher Oberfactor a török hadjáratok, majd a spanyol örökösödési háború hadsereg-, élelem- és részben fegyverszállításainak egyik fő lebonyolítója, körülötte a hasonló tevékenységet kisebb tételekben, részben az ő segítségével folytató pénzemberek egész serege alakul ki.

Oppenheimer vállalkozása azonban bármilyen nagyszabású is volt, a Habsburg-állam finanszírozására nem mutatkozott elegendőnek. A hiányt az állami bevételek növelésével, monopóliumok létesítésével, azok jövedelmezőségének fokozásával, majd bérbeadásával igyekeztek pótolni. E törekvések átgondolatlansága, ötletszerűsége és rablógazdálkodás jellege az állam adópolitikájában mutatkozott meg legszembetűnőbben. Az adót két úton: új adómenek bevezetésével és az eddig kiváltságokat élvező társadalmi osztályok megadóztatásával igyekezett az állam növelni. Azonban megvalósítani egyik törekvést sem sikerült. Az időközben bevezetett új adókból — az eddig adómentességet élvezők adófizetésre fogásából, az adómenyiség növeléséből, új termelési ágak megadóztatásából — származó jövedelmet szinte elnyelte az áttekinthetetlen bürokratikus apparátus és a türelmetlen hitelezők. Ugyanakkor a különböző társadalmi rétegek megadóztatásának kérdése az udvari csoportok harcainak függvénye maradt, s az állam nemhogy a lakosság adózóképességének fokozására törekedett volna, hanem egyéb rendelkezéseivel méginkább rontotta azt, sőt monopóliumaival

és vámpolitikájával lehetetlenné tette a rendszeres és a folyamatos adófizetést.

Lipót jövedelme hozzávetőleges számítás szerint a század végére megkét-szereződött, kiadásai azonban sokszorosára növekedtek a korábbiaknak. A század végére a birodalomban általánossá vált a pénzhiány. Az uralkodó ezen 1693-ban ún. egységes pénz, majd 1696-tól rézpénz bevezetésével (1696-ban 2.364 frt. értékű, 1703-ban 35 555 frt. értékű rézpénzt bocsátanak ki), majd devalvációval próbál segíteni. Ezekkel a rendelkezéseivel viszont megbénítja a belső gazdasági életet, s Oppenheimer vállalkozása elé is akadályokat emel.

A XVII. század második felében a Habsburg-államnak nincs meg a belső anyagi bázisa és szükségleteit nem is sikerül belső erőforrásokból fedeznie. A 80-as évek elejétől kezdve válik szembetűnővé a külföldi tőkének vállalkozás és kölcsönök formájában történő beáramlása. Az udvar legnevesebb hadiszállítója a nürnbergi Elia Hirsch és J. Georg Seiboldt cég. Különböző holland és angol vállalkozók kapnak vámmentességi kiváltságokat. Indokoltnak látszik az a feltevés is — erre elsőnek Schroeder hívta fel a figyelmet —, hogy Kollonics s a hitelügyleteket lebonyolító jezsuiták itáliai érdekek képviselői. A nagy államkölcsönök félreérthetetlenül jelzik, hogy a Habsburg-állam külföldi tőkére szorul: 1691, 1695, 1698-ban az idriai higanybányák lekötésével vesz fel Lipót állama Hollandiától több mint 2 milliónyi kölcsönt (300 000, 1 350 000, 800 000 holl. G.), 1700-ban 400 000 tallér kölcsönért a magyarországi réz- és az erdélyi higanybányákat kötik le. 1701-ben azonban a higany és különböző állami jövedelmek lekötésével ismét kölcsönért folyamodnak a holland bankházhoz, és már most felmerül a Habsburg családi ékszerek amszterdami elzálogosítása is. Ugyanekkor velencei és genuai bankházaknak és egyéni vállalkozóknak is adósaivá válnak.

A pénzügyi válságot Oppenheimer 1703 tavaszán bekövetkezett halála tette katasztrófálissá. Ekkor vált ugyanis nyilvánvalóvá, hogy az állam képtelen a megbízhatatlan számítások szerint is 5 milliónyi hitel visszafizetésére. A nagy vállalkozás összeomlását a központi hivatali apparátusban bekövetkezett személycserék és az állambank, a Banco del Giro felállítása követte. A bank alapjául a császár tekintélyét tették, hitele azonban ennek az üzleti világban nem volt, és a papírjegyek kibocsátása nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A válság minden terhe a birodalom társadalmára hárult: új adókat vetnek ki óriási összegben. Lipót állama azonban tisztában van azzal, hogy csak a külföldi kölcsön mentheti meg az összeomlástól: 1703 nyarán kísérletet tesznek arra, hogy Hollandiától 2 millió, Angliától 1 500 000 font és Genuától több millió kölcsönt nyerjenek egyszerre. A kölcsönök fejében az uralkodó a magyar réz-, az erdélyi higanybányákat, az összes vám- és só-, valamint adójövedelmeit kötné le.

A kutatások jelenlegi állása szerint tehát úgy látszik, hogy a Habsburg-állam társadalmi bázisát a XVII. század második felében főleg az udvari arisztokrácia, a hivatalnoknemesség, a katonaság birtokadományokkal kielégített tisztikara s a klérus alkotta. A belső polgárság, amint azt Oppenheimer példája bizonyította, az abszolút államhatalom ránehezedő terhének elviselésére elégtelen volt, s az állam nagyszabású külső hitel felvételére kényszerült. Ily módon azonban újabb akadályok emelkedtek belső, polgári erőinek kibontakozása elé. E folyamat logikus következménye az lenne, hogy az uralkodó fokozott mértékben rászorul a rendek támogatására; viszont köztudomású, hogy Lipót a rendi erők letöréséért vívott harcaiban felülmúlta minden elődjét. Uralkodása idején általánossá vált a birodalom különböző társadalmi rétegének változó intenzitású mozgalma. A bécsi kereskedők elégedetlensége, a cseh s a tiroli parasztfelkelések,

katonalázongások állandó gondokat okoztak a kormánynak, de olyan éles és annyira tartós sehol nem volt az államhatalom és az alattvalók összecsapása, mint Magyarországon. Ezek a harcok az 1665—1670, 1678—85, 1703. évekhez kapcsolódnak és a rendiség és az abszolutizmus küzdelmének formájában kristályosodtak ki.

A Bécs ellen feszülő indulatok Magyarországon bonyolult társadalmi viszonyok talajából nőttek ki s gyökereik csaknem két évszázad történetének mélyébe nyúlnak. Ennek ellenére Lipót abszolutizmusának a magyar uralkodó osztály körében is volt az osztrák és cseh udvari arisztokráciához hasonló bázisa. A feudális uralkodó osztály egy felső, vékony rétege eléggé számottevően részt vett az állam anyagi támogatásában. Draskovics, Eszterházy Pál, Szelepcsényi, sőt Bercsényi Miklós is folyósított ideig-óráig kisebb-nagyobb kölcsönöket a kamarának, Szelepcsényi fedezte Bécs védelmi költségeinek négyötödét. A kölcsönök zálogbirtokokban, bor- és gabonaszállítási kedvezményekben vagy sómonopóliumban térültek meg. De a Becherék működése során fellendülő áruértékesítő tevékenységből ez a vékony réteg is kiszorult vagy már bele sem kapcsolódhatott. A nemesség szélesebb köreit és a társadalom más, a mezőgazdasági árutermelésbe és árúértékesítésbe kapcsolódó rétegeit pedig rendkívül érzékenyen érintette, hogy Lipót császár a vasvári békével és a kereskedelmi szerződéssel az udvari arisztokrata klikkek részére köti le a kereskedelem jogát a török birodalommal, mindenki mást kirekesztve abból. „Legyen végre már szabad a magyar kereskedés és ne függjön Triangl (az O. C. igazgatója) kényétől” — írja a rendi intézménynek egyáltalán nem nevezhető magyar kamara.

A török kiűzésével párhuzamosan a gazdasági jellegű ellentétek a visszafoglalt területek birtokadományozásainak, az adófizetés, katonatartás kérdéseinek síkjára tolódtak. Jellemző II. Rákóczi Ferenc példája, aki a századfordulóra egyaránt adósa lesz az egész magyarországi gabonafelvásárlás monopóliumát élvező Oppenheimernek, kis császári várkapitányoknak és a váradi püspöknek.

Pedig a tényanyag tanúsága szerint a magyarországi fő- és köznemesség jelentős része a polgársággal együtt egyaránt kívánta azoknak a változtatásoknak jórészét, amelyek végrehajtására az abszolút államhatalom hivatott. Általános volt az a nézet, hogy a törvények nem egyeznek a megváltozott viszonyokkal. A megyék egész sora kívánta az egymásnak ellentmondó törvények összhangba hozását, az egységes pénz bevezetését, a hadi, közigazgatási és egyházi ügyek különválasztását, a hitelviszonyok normalizálását, az igazságszolgáltatás célsebb berendezését, a hadügy reformját, sőt tettek is ilyen jellegű javaslatokat. Természetesen mindezt a feudális osztályviszonyok keretei között, annak megerősítése érdekében vélték megvalósíthatónak.

Az adóalap kiszélesítésének kérdését pl. a fő- és a köznemesség Magyarországon az addig mentességet élvező félszabadok, volt katonáskodók, hajdúk s az armalisták, curialisták megadóztatásával látja megoldhatónak. Saját adómentességi kiváltságához, amelyet a Habsburg-állam 1671-től kezdve újra és újra megismétlődő rohamokkal próbál megtörni s a háborús viszonyok nagyon megtéptának, körömszakadtáig ragaszkodik. Az uralkodó törekvése a nemesség megadóztatására azért is kézenfekvő, mert a századvég tömeges nemességadományozásával — ami megint jórészt finánciális érdekekből történt — nagyszámban kerültek az adóköteles jobbágyok soraiból a nemeslevéllel rendelkező kiváltságosok közé. Az 1687-i országgyűlés, Kollonics Einrichtungswerkje vagy az 1690-es évek tárgyalásai alapján úgy látszik, hogy az állam és a feudális uralkodó osztály ellentétes álláspontja az adókérdésben kompromisszumban oldódik fel.

A főnemesség elkülönül a nemesség tömegeitől, adómentességét megtartja és csak a nemesség legszegényebb rétegeire sikerül a jobbágysággal egyenlő adózás kötelezettségét kiterjeszteni. Mivel azonban a helyi közigazgatás és igazságszolgáltatás a régi maradt, a nemességre bármilyen formában kirótt adók is gyakorlatban a jobbágyságot terhelték. Az állam az ország adózóképességének növelése érdekében törekedett a lakatlan, visszahódított területek benépesítésére, de a külföldi telepéseknek nyújtandó kedvezmények az adókvetés szempontjából megint csak a hazai jobbágyság terheit növelték.

A Habsburg-állam magyarországi várospolitikája ezekben az évtizedekben még nagyrészt föltárasra váró kérdés. A feudális uralkodó osztályokkal kötött kompromisszumok sorozata viszont a magyarországi polgárság helyzetét is érintette. A Habsburg-állam nem függetlenítette magát az egyháztól, úgy mint XIV. Lajos. Az egyházi befolyás következtében kifejlődő erőszakos ellenreformáció tönkretette az észak-magyarországi protestáns polgárságot és a városokban a vidéki katolikus nemesség előretörését segítette. 1687-ben Lipót is tesz engedményt az örökös királyságot elismerő rendeknek: elfogadja a szabad királyi városok szaporítását tiltó törvényt. Kollonics azt kívánja, hogy a városok teljes egészében kerüljenek ki a megye befolyása alól, de a visszafoglalt helységekből a hadsereg tisztjei kapnak házat és telkeket. A századfordulóra egyes császári tisztek a városi lakosság fölött a feudális földesurakra emlékeztető korlátatlansággal uralkodnak és jelentős hitelügyleteik során a városok is adósaik közé kerülnek.

A török kiverése nyomán a Habsburg-állam nem képes Magyarországon olyan államszervezeti, közigazgatási, jogi viszonyokat teremteni, amelyek segítenék a polgári fejlődést. A Bécsből vagy az osztrák tartományokból a XVII. század végén — mai tudomásunk szerint elég szórványosan — bejövő osztrák vállalkozók sem tudnak megbirkózni a nehézségekkel.

Csak a századfordulón s az új század első éveiben jelennek meg azok a rendelkezések, amelyek az ipar és kereskedelem szerves és az alsó kezdeményezésekre épülő fejlődését biztosíthatnák. Csakhogy ezek — bár számos tanácskozás és előzetes tájékozódás előzte meg létrejöttüket —, Lipót egyik hívének tanúsága szerint „nem reálisak, mert nincsenek összhangban Magyarország törvényeivel”.

Érthető, hogy 1703-ban, amikor az udvar Oppenheimer kölcsöneinek egy részét Magyarország jobbágyságán és városain akarja akár katonai erővel is behajtani, amikor soha nem látott mértékben felemeli a só árát és már a következő év adóit is követeli, akkor a Tiszaháton a birodalom egyik legnagyobb parasztmozgalma robban ki. A felkelés vallási, nyelvi és társadalmi különbségek nélkül magával sodorta szinte az egész ország lakosságát. A lipóti abszolutizmus Magyarországon csupán a főnemesség és a klérus vékony társadalmi rétegére támaszkodott, terhei összeroppanással fenyegették a polgárságot, megsemmisüléssel a jobbágyságot s éppen ezért e nemességet sem tudta kárpótolni elszenvedett sérelmeiért azzal, amit leginkább várt volna tőle: állandónak és megdönthetetlennek vélt osztályuralma biztonságával. Erre még nem érték meg a belső gazdasági és társadalmi feltételek.

Az általános történeti fejlődés szempontjából pedig egy korabeli, a londoni parlamentben elhangzott vélemény világít rá találóan a lipóti abszolutizmus ellentmondásosságára: Lipót „angol és holland pénzen akarja a császárságot megvédeni és Spanyolországot megszerezni”.

A. P. ВАРКОНЫ

ГАБСБУРГСКИЙ АБСОЛЮТИЗМ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVII ВЕКА

Резюме

После конспективного обзора старой австрийской, венгерской и новейшей буржуазной литературы доклад рассматривает экономические и общественные моменты, сопровождающие в Венгрии образование первого периода габсбургского абсолютизма (приблизительно в 1670—1703 гг.). Он установил, что во второй половине XVII века общественная база Габсбургского государства состояла из дворцовой аристократии, дворян-чиновников, удовлетворённого земельными дотациями офицерского состава армии и клира. Во время господства императора Леопольда между этими группами шла ожесточённая борьба за приобретение государственных доходов. Административный аппарат государственной власти, хотя и система его характеризовалась развитой централизацией, в действительности не мог создать центральное управление страной: его местные органы стали формальными, вели постоянную борьбу друг против друга и против сословных административных и судебных органов, упорно продолжавших существовать. Запутанные, анархические условия ещё более усложнились тем фактом, что вся территория страны являлась в течение нескольких десятилетий театром военных действий тут же зимними квартирами наёмные войска. Бремена войны и содержание государственного аппарата лежали в разных формах, главным образом путём налогов, на крепостном населении страны. Буржуазия в стране Габсбургов не была ни многочисленная, ни достаточно сильная для того, чтобы быть надёжной опорой государственной власти, становящейся всё более абсолютной. Правда, в этот период появились уже мануфактуры и распознаются знаки меркантилизма в экономической политике страны, но всё это было не последствием органического внутреннего развития, а результатом работы теоретиков, подражающих голландским, английским и французским примерам. Но ни мануфактуры, ни мероприятия торгово-политического характера не оправдали надежды, наоборот, они стали причиной новых огромных бремени. Для финансирования абсолютизма, ведущего хищническое хозяйство, не было достаточно крупных кредитных операций даже гениального финансиста, живущего в конце века Шамуэля Оппенгеймера (Samuel Oppenheimer).

Нельзя было предотвратить приближающийся банкрот ни новыми экономико-политическими стремлениями, возникшими в конце XVI и начале XVII веков и базировавшимися на оценке внутреннего развития, ни созданием государственного банка.

В венгерской общественности габсбургский абсолютизм обладал стабильной опорой лишь среди тонкого слоя аристократии, но с дворянством средних землевладений он вынужден был идти на постоянные компромиссы. За местной борьбой крепостного крестьянства и других, т. н. «полусвободных» групп, обладавших лишь частью всех дворянских свобод, прослеживаемой в течение двух десятилетий, последовало в 1703 г. всевенгерское восстание, увлекшее за собой население всей страны. Это восстание угрожало государству Габсбургов катастрофой и потому, что оно захватило шахты, торговые монополии, таможенные пошлины в Венгрии, которые служили бы покрытием займов, сделанных у итальянских, английских и голландских банков для выручки обанкротившегося государственного хозяйства.

В заключение доклад устанавливает, что габсбургское государство в течение двух десятилетий после изгнания турок с территории страны не было в состоянии создать такие организационные, экономические и правовые условия, которые способствовали бы буржуазному развитию в Венгрии.

A. R. VÁRKONYI

LE RÉGIME ABSOLUTISTE DES HABSBOURG DANS LA SECONDE MOITIÉ DU XVIIe SIÈCLE

Résumé

Ayant passé en revue l'ancienne littérature spécialisée autrichienne et hongroise, ainsi que la littérature d'esprit bourgeois contemporain la conférence soumet à l'analyse la question de savoir quels étaient les phénomènes économiques et sociaux qui accompagnaient la formation de la première étape (environ entre 1670—1703) de l'absolutisme des Habsbourg en Hongrie. La conférence finit par constater que la base sociale de l'Etat des Habsbourg se composait dans

la deuxième moitié du XVIIe siècle de l'aristocratie de la Cour, de la noblesse de service, du corps des officiers contentés par de donations de terre et du clergé. Sous le règne de l'empereur Léopold ces groupes ne cessaient de mener des luttes acharnées entre eux, afin de s'acquérir les revenus d'État. Bien que caractérisé d'une centralisation avancée, l'appareil administratif du pouvoir d'État se trouva dans la pratique dans l'impossibilité de créer l'administration centrale du pays. Ses organes locaux s'engagèrent dans la voie de la féodalisation et se trouvèrent aux prises les uns avec les autres, tout aussi bien qu'avec les organes féodaux administratifs et législatifs témoignant d'une survivance opiniâtre. Les conditions inextricablement anarchiques ne furent qu'aggravées du fait que tout le territoire du pays devint pour des dizaines d'années le théâtre de la guerre, ou le lieu d'hivernage des troupes mercenaires. Les fardeaux de la guerre et ceux de l'entretien de l'appareil d'État grevèrent sous différentes formes, avant tout sous la forme de l'impôt, la population du pays. La bourgeoisie des pays des Habsbourg ne s'avéra être ni assez nombreuse ni assez forte pour servir d'appui permanent au pouvoir d'État engagé dans la voie de l'absolutisme. Bien que cette époque est celle qui assiste aux débuts de manufactures et à la parution des signes du mercantilisme quant à la politique économique de l'État, ceci ne s'ensuivit pourtant pas organiquement de l'évolution intérieure, mais fut le résultat de l'activité des théoriciens suivant les modèles hollandais, anglais et français. Dès lors les manufactures et les mesures prises dans le domaine de la politique de commerce n'étaient pas susceptibles de satisfaire les espoirs leur attachés, de surcroît elles devinrent les nouvelles raisons d'énormes charges à supporter. Les opérations de crédit effectuées par Samuel Oppenheimer, financier génial de la fin du siècle, ne suffirent, elles non plus, à financer le régime absolutiste pratiquant une gabegie proprement dite. La banqueroute qui menaçait n'était à prévenir ni par une politique économique d'aspect nouveau introduite au tournant du XVIe et du XVIIe siècles et créée à la base de l'estimation de l'évolution intérieure, ni par la fondation de la banque d'État.

En Hongrie le régime absolutiste des Habsbourg ne trouva un appui stable que dans la mince couche de l'aristocratie, mais quant à la noblesse moyenne il se vit réduit à conclure avec elle de compromis successifs. Les luttes locales ayant duré pendant deux décennies et menées par les serfs et les groupes dits «semi-libres» ne disposant que partiellement des libertés nobiliaires; furent suivies en 1703 d'un soulèvement entraînant toute la population du pays et s'étendant sur tout son territoire. S'étant emparé des mines de Hongrie, des monopoles de commerce, des douanes, ceci appelés à couvrir les emprunts contractés avec les banques italiennes, anglaises et hollandaises pour venir en aide au budget d'État en faillite, le soulèvement menaça de catastrophe l'État des Habsbourg.

La conférence finit par affirmer que pendant les deux décennies succédant à l'expulsion des Turcs l'État des Habsbourg se trouva incapable de créer les conditions administratives, économiques et juridiques susceptibles d'encourager l'évolution bourgeoise du pays.